

KAFKASYA'DA YAŞAYAN TATAR KABİLELERİ

ADILHAN ADILOĞLU

Karaçay-Malkar Türklerinin tarihi ve kültürü hakkında en eski bilgileri XV-XIX. yüzyıllarda Kafkasya'yı dolaşan Avrupalı ve Rus gezginlerin yazdıkları seyahatnamelerde bulmaktayız. Fakat bu gezginlerin bir kısmı bizzat Karaçay-Malkar Türklerinin arasında bulunmamışlar, Kafkasya seyahatleri sırasında ziyaret ettikleri yerlerde başkalarının Karaçay-Malkar Türkleri hakkında anlattıklarını yazmışlardır. Bununla birlikte bu gezginlerin seyahatnamelerinde verilen bilgiler Karaçay-Malkar Türklerinin eski tarihi ve kültürü bakımından çok değerlidir. Çünkü, Karaçay-Malkar Türkleri hakkında eskiye dair kayda geçirilmiş bilgi ve belge pek azdır.

Karaçay-Malkar Türklerinin eski tarihi ve kültürüyle ilgili en önemli seyahatnamelerden biri de Julius von Klaproth'un 1807-1808 yılları arasındaki Kafkasya seyahatinden sonra yayımlandığı "Kafkasya ve Gürcistan'a Seyahatler" adlı eseridir. Eski seyahatnameler içerisinde Karaçay-Malkar Türkleri hakkında en fazla bilgiler Julius von Klaproth'un eserinde verilmektedir. Fakat, Julius von Klaproth'un: "Karaçaylılarla ilgili anlatılan bilgiler Sachar İvanoviç Çergilov adlı bir Ermeni'nin ağzından yazılmıştır. Bu adam şimdi Mozdok'ta yaşamaktadır. Birkaç yıl Karaçaylıların içinde kalmış. Karaçaylıların adet, gelenek ve görenekleri hakkında bana çok şey anlattı. Karaçaylılarla ilgili verilen bu bilgiler diğer Tatar kabileleri için de geçerlidir" şeklinde cümlesinden onun Kafkasya seyahati sırasında bizzat Karaçaylıların arasında bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Julius von Klaproth Kafkasya'da iki kere bulunmuştur. İlk seyahatini 1807 yılında Stavropol ve Georgiyevsk bölgelerine yapmıştır. Bu bölgelerde bulunduğu sıralarda Beştav (Pyatigorsk) ve çevresinde de araştırmalar yapmıştır. Bu yıllarda Kafkasya'da baş gösteren veba salgını nedeniyle Kuzey Kafkasya'ya girmeyip doğrudan Tiflis'e geçmiştir. 1808 yılında ise veba salgınına aldırılmayarak Mozdok'a ve oradan da Kabardey bölgesine gitmiştir. Buradan Kafkas dağlarını aşarak Raça'ya geçmiş ve daha sonra Kuzey Kafkasya'ya geri dönerek Laba ırmağı dolaylarına kadar seyahatini sürdürmüştür. Buradan da Stavropol yoluyla Petersburg'a dönerek seyahatini tamamlamıştır.

Oryantalist (Doğubilimci) ve gezgin Heinrich Julius von Klaproth 11.10.1783 tarihinde Berlin'de doğmuştur. Meşhur Alman Kimyager Martin Heinrich von Klaproth'un oğludur. Gençlik yıllarında doğu bilimleriyle uğraşmaya

başlamış ve Çince öğrenmeye büyük ağırlık vermiştir. 1801-1803 yılları arasında Halle Üniversitesinde klasik filoloji öğrenimi görmüştür. Doğu milletleri üzerine dil, tarih, coğrafya ve etnografya alanlarında çok sayıda kıymetli eserler vermiştir. Julius von Klaproth 08.08.1835 tarihinde Paris'te ölmüştür.

Julius von Klaproth 1804 yılında Petersburg Bilimler Akademisi tarafından aldığı davet üzere Rusya'ya gitmiştir. Rusya'da yedi yıl kalan J. Klaproth, Çin, Mançu, Moğol, Türk, Ermeni, Gürcü ve Çerkesler üzerine çalışmalar yapmıştır. Sibirya ve Kafkasya'ya düzenlediği seyahatlerde bol miktarda materyal toplamıştır. 1805 yılında J.A. Golovkin'in başkanlığında tertiplenen bilim kuruluyla birlikte Çin'e seyahat etmek üzere yola çıkmışsa da Urga'dan İrkutsk'a dönmek zorunda kalmıştır. Dönüş sırasında Doğu ve Batı Sibirya'nın güney bölgelerinde dil, etnografya ve coğrafya araştırmaları yapmıştır.

Asya dileri üzerine hazırladığı ilk çalışmaları "Asiatisches Magazin" (Weimar, 1802-1803) adlı dergide yayımlanan Julius von Klaproth'un başlıca önemli eserleri şöyledir: "Sur la langue et l'origine des Aghouans" (Paris, 1810); eserde Afganlıların dilleri ve etnik kökeni üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Sanskrit, Fars, Kürt ve Oset dilleri ve kültürleri arasındaki benzerlikler ortaya konulmaktadır. "Asia Polyglotta" (Paris, 1823 ve 1831); eserde Başkurt, Kazak, Kırgız, Yakut ve Tunguzlar hakkında değerli bilgiler verilmektedir. "Sur quelques antiquites de la Sibirie" (Paris, 1824); eserde eski Türk yazıtlarında kullanılan yazı Grek yazısıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. "Memories relatifs a l'Asie" (Paris, 1824 ve 1828); eserde Codex Cumanicus üzerinde durulmaktadır. "Abhandlung über die Sprache un Schrift der Uiguren" (Berlin, 1811) ~ "Memories sur la langue et l'écriture des Ouigours" (Paris, 1812); eserde Uygur dili ve yazısı üzerinde durulmaktadır. "Reise in den Kaukasus und Georgien in den Jahren 1807 und 1808" (Halle, 1812) + "Reise in den Kaukasus und Georgien in den Jahren 1807 und 1808" (Berlin, 1814) ~ "Travels in the Caucuasus and Georgia performed in the years 1807 and 1808" (London, 1814) ~ "Voyage au mont Caucase et en Georgie" (Paris, 1823). "Die Sprachen des Kaukasus" (Weimar, 1814). "Geographisch-Historische Beschreibung des ostlichen Kaukasus" (Weimar, 1814). "Description géographique du Caucase orientale" (Paris, 1814). "Tableaux Historique, Geographique, Ethnographique et Politique de Caucase" (Paris, 1827). "Tableaux Historiques de l'Asie" (Paris, 1826). "Vocabulaire et grammaire de la langue georgienne" (Paris, 1827). "Description des provinces Russes enre la mer Caspienne et la Mer noire" (Paris, 1814). "Catalogue des livres et manuscrits chinois et mantchous de la bibliotheque de Berlin" (Paris, 1822).¹

¹ Prof. Dr. Hasan Eren., Türklük Bilimi Sözlüğü: I. Yabancı Türkologlar, TDK Yayınları, Ankara, 1998, s. 190-191; Hartmut Walravens, Julius Klaproth (1783-1835) Leben und Werk, Wiesbaden, 1999, s. 20-27; Aydın O. Erkan., Tarih Boyunca Kafkasya, Çivi yazıları Yayınları, İstanbul, 1999, s. 44.

Julius von Klaproth

Petersburg Bilimler Akademisinin desteğiyle 1807-1808 yıllarında Kafkasya'ya iki kere seyahat yapan Julius von Klaproth burada Gürcü, Çerkes, Abaza, Oset ve Çeçen-İnguş gibi Kafkas kavimleri ile Karaçay-Malkar, Kumuk ve Nogay Türkleri hakkında bol miktarda materyal toplamıştır. Topladığı bu materyalleri "Reise in den Kaukasus und Georgien in den Jahren 1807 und 1808" (Halle, 1812) adlı eserinde yayımlamıştır. Bu eser daha sonra düzeltme ve eklemeler yapılarak ikinci kez (Berlin, 1814) yayımlanmıştır. Julius von Klaproth'un bu değerli eserinin İngilizce tercümesi "Travels in the Caucasus and Georgia performed in the years 1807 and 1808" adıyla 1814 yılında Londra'da yayımlan-

mıştır. Fransızca tercümesi ise “Voyage au mont Caucase et en Georgie” adıyla 1823 yılında Paris’te yayımlanmıştır.

Eserin İngilizce tercümesi, Almanca nüshanın ilk baskısından (Halle, 1812) tercüme edilmiştir. Eserin Fransızca nüshası olan “Voyage au mont Caucase et en Georgie” (Paris, 1823) adlı kitap ise Almanca düzeltmeli ve ilaveli nüshadan yani ikinci baskıdan (Berlin, 1814) tercüme edilmiştir. Bu kıymetli eserin orijinal Almanca nüshalarına maalesef ulaşamadım. Fakat, İngilizce ve Fransızca tercümelemler arasındaki karşılaştırmadan, Almanca nüshanın ikinci baskısında pek fazla düzeltme ve ilave olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada, Julius von Klaproth’un Karaçay-Malkar Türkleri hakkında verdiği bilgiler, İngilizce tercümenin 280-298 sayfaları arasındaki “Tartar tribes in the Caucasus” başlıklı XXIV. bölümü ile Fransızca tercümenin 273-214 sayfaları arasındaki XI. bölümünden Türkçe’ye çevrilmiştir.² Julius von Klaproth’un verdiği bazı hatalı bilgiler dipnotlarla belirtilerek tarafımdan düzeltilmiştir. Tereddüt edilen bazı özel, yer ve kavim ad aktarımlarının yanına Julius von Klaproth’un yazdığı orijinal şekilleri parantez içerisinde verilmiştir.

***

Kafkas dağlarının arasında; Kuban ırmağının doğduğu yerde, Baksan, Çegem, Nalçık, Çerek ve Argudan ırmakları civarında; Çerkeslerin “Tatar Kuşha”³ dediği ve Gürcülerin de “Basiyani” şeklinde adlandırdığı; kendi hallerinde ve sakin bir hayat süren Tatar kabileleri yaşamaktadır. Guldenstädt makalesinde bunların adını hatalı olarak “Ciki” (Dshiki) şeklinde yazmıştır. Halbuki bu ad eskiden Çerkesler için kullanılmıştır. Mesela Gürcüler eskiden Çerkeslere “Ciki” derlerdi. Yaşadıkları ülkeyi de “Ciketi” (Dshikethi) şeklinde adlandırmaktaydılar. Ciki denilen kavim, İtalyanların hazırlamış olduğu ortaçağ haritalarında Kuban vadisinden Karadeniz kıyılarına, Pitsunda (eski Pytius) ve Pezonda’ya kadar uzanan yerlerde gösterilen Çerkes kavimidir. Bunlar eski Bizans’ın “Zik” (Zychians) dediği kavimdir. George Interiano da açık ve net bir şekilde eski Yunanlıların Çerkesleri “Zik” şeklinde adlandırdığını söylemektedir.

“Basiyan” adı ise onların beylerinin aile adından gelmektedir. Gürcü Coğrafyası adlı esere göre Basiyat adlı bey ailesi Oset kökenlidir. İlginç bir çalışma olan “Aghtzera atzindelissa Kharthlissa Ssasghwritha mthith Mdixarith da adgilitha da mass schina schenebulitha” (Karthli’nin Tasviri: Sınırlar, Dağlar, İrmaklar, Bölgeler ve Buraların Yapıları) adlı eserin ortaçağın son yüzyılı hakkındaki

² Julius von Klaproth, *Travels in the Caucasus and Georgia*, translated from the German by F. Shoberl, London, 1814, s. 280-298; Jules Klaproth, *Voyage au mont Caucase et en Georgie*, Paris, 1823, s. 273-214.

³ Çerkes dilinde “kuşha” kelimesi “dağ”, “dağlı” anlamlarına gelmektedir. Buna paralel olarak “Tatar Kuşha” kelimesi “Dağ Tatarı” veya “Dağlı Tatar” şeklinde açıklanabilir.

bölümünde şöyle denilmektedir: “Çaşılitze (Schtschachilitse), Tagaur (Thagauri), Kurtauli (Khurthauli), Badelidze (Badelitse), Çerkes ve Basiyanların etnik oluşumunda birçok soylu Oset ailelerinin önemli payı vardır.”⁴

Yaşlıların anlattığına göre onlar çok eskiden Kuma ve Don ırmakları arasında yaşıyorlarmış. Fakat bu dönemin ne zaman olduğu hakkında kesin bir tarih söyleyemiyorlar. Onların başşehirlerinin adı “Kırk-Macar” imiş. Bu şehrin adı onların dillerinde “kırk tane taş bina” veya “kırk tane dört tekerlekli araba-ev” anlamına gelmektedir. Herhalde onlar göçebe hayatı sürdürüp koyunculuk işiyle meşgul olduklarından şehrin adının anlamı da bundan kaynaklanmaktadır.

Macar şehri harabelerine bakılırsa şehir halkının kıt kanaat yaşadığı anlaşılabilir. Bu şehrin sakinleri ile komşu kavimler arasında sürekli düşmanlık olmuş ve uzun süren savaşlar cereyan etmiş. Daha sonra şehir halkı yenilgiye uğramış ve şehirden kovulmuş. Onlar da bugün “Büyük Kabardey” denilen topraklara gelip yerleşmişler. Bir kısmı da yüksek dağlık vadilere, Kuban, Baksan ve Çegem ırmakları civarına yerleşmişler. Söylediklerine göre bu olaylar bundan 450 yıl önce gerçekleşmiştir.

Bunların bir kısmı da Malka dolaylarına yerleşmişlerdir. Halen orada yaşamaktadırlar. Çerek ırmağı kıyılarından başka bir yere göç etmemişlerdir. Bunun sakinlerine “Malkar” veya “Balkar” denilmektedir. Buraya gelip yerleştikten sonra onlar uzun bir zaman komşu kavimler tarafından fark edilmemişler. Bu yüzden kimse onları rahatsız etmemiş.

Gürcü Kraliçesi Tamar, Oset ve diğer Kafkas kavimlerinde olduğu gibi, Basiyanlara da Hıristiyanlığı kabul ettirmiştir. Fakat günümüzde ise bu dağlarda tek bir kilisenin dahi kalmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Hıristiyanlığın bazı izlerini bu Tatar kabileleri arasında görmek mümkündür. Mesela bunlar baharda yedi hafta ve yaz mevsimi sonlarında dokuz hafta et, yağ ve süt yemezler.

4 Julius von Klaproth burada hatalı bilgi vermektedir. Malkar Türklerinin etnik oluşum hikayelerine göre; Kuma ırmağı civarında “Macar” adlı şehrin hükümdarı “Canıbek Han”ın “Basiyat” ve “Badinat” adında iki oğlu varmış. Bu iki kardeş ordularıyla gelerek Prens Misak’ın yönetimindeki Malkar ülkesini zaptetmişler, Çerek ve Holam ırmakları arasındaki bütün toprakların hakimi olmuşlar. Daha sonra bu iki kardeş kendi aralarında toprak paylaşımı yapmışlar. Badinat payına düşen Digor (Kuzey Osetya) topraklarının hükümdarı olarak buraya yerleşmiş. Badinat’ın yedi oğlu olmuş. Bunların adı: Çegem, Karacav, Koban, Abisal, Tuvgan, Kubadiy ve Betuy’dur. Badinat’ın oğulları Digor prens ailelerinin soy atalarıdır. Ayrıca, Digor hakimi Badinat’ın karısı da Karaçaylıların Kırımşavhal ailesine mensuptur. Basiyat adlı kardeşin payına ise Malkar toprakları düşmüş. Basiyat’ın dört oğlu olmuş. Bunların adı: Abay, Aydabol, Canhot ve Şahan’dır. Bunlar da aynı şekilde Malkar prens ailelerinin soy atalarıdır. Anlaşılacağı üzere, Malkar ve Digor prens ailelerinin soy ataları Oset değil, Macar şehrinin hükümdarı Canıbek Han’ın oğulları Badinat ve Basiyat kardeşleridir. (Bkz. Miller V.-Kovalevskiy M., V Gorskih Obşgestvah Kabardı-Predanie O Proishojdenii Balkarskih Feodalov (Tavbiyev), Vestnik Evropey Kn. IV, 1884, s. 553-555; Kudaşev, V.N., İstoriçeskie Svedeniya o Kabardinskom Narode, Nalçik, 1991, s. 156-157; Abayev, Misost., Balkariya, Nalçik, 1992, s. 7.)

Moğolların Gürcistan'ı fethetmesinden sonra Basiyanlar serbest kalmışlar. Fakat bu özgürlük pek fazla uzun sürmemiş. Kısa bir zaman sonra Kabardeyle-
rin hakimiyetine girmişler. Halen Kabardeylelerin hakimiyeti altındadırlar. Basi-
yanlar, Kurgok ve Kaytuk adlı iki Kabardey beyine bağlıdırlar. Basiyanlar her
yıl vergi olarak her bir aile başına bir koyun verirler. Basiyanlar bu vergiyi tuz,
bakliyat, kurutulmuş balık, pamuk, keten, Türk derisi ve diğer gerekli şeyleri sa-
tın almak için Kabardey ülkesine gittikleri zaman verirler. Basiyanlar, Kabardey-
lerden aldıkları malları, kendi ürettikleri yün, çuha, çavdar, keçe, tilki derisi, sül-
für, barut ve diğer şeylerle değiş-tokuş ederler.

Diğer Çerkes kabileleri gibi Basiyanlar da kış mevsiminde sığırlarını Ka-
bardey meralarına götürmeye mecburdurlar. Fakat ürünün bol olduğu zamanlar-
da hayvanlarını kendi topraklarında kışlatırlar. Böyle zamanlarda Kabardey ül-
kesine hiç uğramazlar. Herhangi bir ihtiyaç olmayınca her iki kavim birbirini zi-
yaret etmez. Bu yüzden de aralarında savaş veya başka bir husumet olmaz. Bu-
nunla birlikte Basiyanlar bu gibi durumlara fırsat vermemek için çok dikkatli
davranmaktadırlar. Zaten, Basiyanlar İslam dinini kabul etmelerinden bu yana
Kabardeylelerin hakimiyeti altındadırlar. Basiyanlar kendi yaylalarında mutlu ve
huzurludurlar. Tuz ihtiyaçlarını İmeretya ve Gürcistan'dan karşılarlar. Bunun dı-
şında bahar mevsiminde dağlardan gelen ırmaklardan çıkardıkları tuzu kaynatıp
kullanılır hale getirirler.

Köylülerin belli başlı bir dinî inancı yoktur. Kendi dillerinde “teyri” dedik-
leri bir tanrıya inanırlar. Fakat kesinlikle bu tanrıya “Allah” demezler. Onların
inancına göre “teyri” her şeyin sahibidir ve müşfikdir. Bundan başka birde İlyas
peygamberi (Elijah)⁵ kutsarlar. Anlattıklarına göre, İlyas peygamber sık sık yük-
sek dağların tepelerinde görünürmüş. Bu yüzden onun şerefine kuzular kesip
kurban ederlermiş. Ayrıca süt, peynir, tereyağı ve “sıra” adını verdikleri içkileri-
ni sunarlanmış. Daha sonra şarkılar söyleyip dans ediyorlarmış. Bunlar eskiden
domuz eti yiyorlarmış. Eskiden kutsal saydıkları birtakım ırmaklar ve ağaçlar
varmış. Bilhassa bahar aylarında ağaç kesmeyi büyük uğursuzluk sayarlarmış.

Gelecekte ve gaupten haber veren kahinlere büyük hürmet gösterirler. Di-
ğer Tatar kabilelerinde olduğu gibi bunların kahinleri de koyunun kürek kemiği-
ne bakıp gelecek hakkında tahminler yaparlar. Bunların beyleri, Kabardeylelerin
baskısıyla Muhammed'in dinini kabul etmişlerdir. Fakat, Karaçaylılardaki mes-
cit ve mollalar, Basiyanlarda yoktur. Bunların dili, Nogay Tatarlarının diline çok
benzemektedir.

⁵ Karaçay-Malkar Türkçesinde “Eliya” şeklinde söylenir. Karaçay-Malkar Türklerinin eski inançlarına göre
şimşek ve yıldırım tanrısıdır. İlyas (Elijah) peygamberin adı bu tanrıya izafe edilmiştir.

Malkarlı bir kadın şaman

Çerkesler bunlara “Tatar Kuşha” derler. Bu ad Çerkes dilinde “Dağ Tatarı” anlamına gelmektedir. Osetler ise bunlara “As” (Assi) derler. Bunlar değişik kabilelerin bir araya gelip karışmasından meydana gelmişlerdir. Çoğunluğu ırmak kenarlarında yaşamaktadır. Karaçaylılarla ilgili anlatılan bilgiler Sachar İvanoviç Çergilov adlı bir Ermeni’nin ağzından yazılmıştır. Bu adam şimdi Mozdok’ta yaşamaktadır. Birkaç yıl Karaçaylıların içinde kalmış. Karaçaylıların adet, gelenek ve görenekleri hakkında bana çok şey anlattı. Karaçaylılarla ilgili verilen bu bilgiler diğer Tatar kabileleri için de geçerlidir.

“Karaçay” kelimesi “kara çay” veya “kara dere” (black rivulet) anlamına gelmektedir. Çerkesler bunlara “Karşaga Kuşha” derler. Mingrelyalılar ve İmeretyalılar ise “Karaçiolı” (Karatschioli) derler. Karaçaylılar, Çerkeslerin hakimiyetinde oldukları için Tatarlar bunlara “Kara Çerkes” derler. Gürcüler orta çağ-

da bunlara “Kara Ciki” (Qara Dshiki) ve yaşadıkları ülkeye de “Kara Cigeti” (Qaradshachethi) derlerdi. Bilindiği gibi Gürcüler eskiden Çerkeslere “Ciki” derlerdi. “Ciki” ve “Zik” (Zychi) kelimeleri eş anlamlıdır ve Çerkesler için kullanılmıştır.

Reyneggs bunlar hakkında şöyle diyor: “Küçük Kuban’da yaşayan ‘Karağay’ (Karaghay) adlı kabile 130 aileden müteşekkildir. Bunların en yakın komşuları ‘Kılıç’ (Kilitsch) ve ‘Keç’ (Kesch) adlı kabilelerdir. Bunlar da 300 aileden müteşekkildir.” Reyneggs’in hatalı olarak “Küçük Kuban” dediği yer aslında Yukarı Kuban’dır. “Podrobnaya Karta”da bunlar açık bir şekilde “Karaçyagi” (Karatschjagi) adıyla gösterilmektedir.

Anlattıklarına göre, Çerkeslerin bugünkü Kabardey bölgesine gelip yerleşmelerinden çok daha önce onlar Macar şehrini terk edip buralara gelip yerleşmişlerdir. Karaçay kabilesinin adı onların beylerinin adından hatıra kalmıştır. Onlar bu beyin zamanında Kuban’a gelip yerleşmişler. Pallas bunların ülkesinin sınırlarını gereğinden fazla geniş göstermektedir. Ona göre bunların ülkesinin sınırları batıda Urup ırmağı kenarında yaşayan Başılbaylara kadar uzanmaktadır. Bunlar çoğunluğu Hurzuk, Kuban ve Teberdi ırmakları kenarlarında ve “Mingitav” adını verdikleri Elbruz dağının kuzey tarafında yaşarlar. Doğuda Kancal, Calpak ve Urdu dağları; kuzeyde Avarseç (Auarsetsch), Keçergan (Ketschergan), Birmamut (Baramut) ve Mara dağları bunlar ile Çerkes ve Abazalar arasında sınır teşkil etmektedir. Batıda ise Tramkt, Lov ve Kılıç adlı Abaza kabileleriyle komşudurlar.

Karaçaylıların iki büyük köyü vardır. Birinci köy Kuban ile Hurzuk ırmaklarının birleştiği yerin sağ tarafında yer almaktadır. Bu köyde 250 hane vardır. Yukarı Kuban’ın batısında ve Teberdi ırmağının kenarındaki ikinci köyün nüfusu ise 50 hane kadardır. İkinci köy birincisinden daha sonraları, Kabardeylerin baskısından kaçan Karaçaylılar tarafından kurulmuştur. Bunların ülkesine giden yol çok çetindir. Buraya yalnız atla ve Kuban ile Baksan ırmakları takip edilerek gidilebilir.

Karaçay köyünden ve Hurzuk ile Kuban ırmaklarının birleştiği yerden 17 verst uzaklıkta taştan yapılmış bir köprü vardır. Çerkesler bu köprüye “Mivettle miş” (Miwwetle misch) derler. Tatarlar ise “Taşköprü” derler. Buraya Kuban ırmağının sağ tarafından gidilir. Fakat buraya arabayla gitmek imkansızdır. Karaçay’dan Büyük Kabardey’e gitmek için ilk önce Hurzuk ırmağının yukarı tarafına ulaşmak gerekmektedir. Daha sonra buradan Calpak sıradağları istikametiyle Kancal dağının batısından gidilmelidir. Bu yol 60-70 verst uzunluğundadır ve çok çetindir. Kancal dağı sivri uçlu bir kama gibi görünmektedir. Herhalde adı bundan dolayı almıştır. Tatar dilinde “hançer” (chandshar) kelimesi sivri uçlu kama anlamına gelmektedir. Kafkasyalıların “Kancal” adını verdiği bu dağa

Ruslar “Kincal” derler. Mingitav veya Elbruz dağının eteklerine kadar olan mesafe sadece 15 versttir ve yarım günlük yoldur. Fakat bu dağın en tepesine ulaşmak mümkün değildir.

Eskiden Karaçaylılar da Malkarlı ve Çegemliler gibi putperest idiler. Fakat onların eski inançları Muhammed’in dini karşısında varlıklarını sürdürememiştir. Karaçaylılar eskiden bolca ve çok severek yedikleri domuz etinden şimdi çok tiksiniyorlar. Yaklaşık otuz yıldan (1782 yılından) beri onlar İslam dinine mensupturlar. Bunlara Müslümanlığı Kabardey mollası İshak Abuk Efendi öğretmiştir. Bunlar sadece Kuran’da emredilen şeyleri bilir ve tatbik ederler.

Hıristiyanlık artık çok onlara yabancısıdır. Çünkü Kuran’da İslam öncesi inanç ve geleneklerin terk edilmesi emredilmiştir. Karaçaylılar yabancıların ve başka dinlere mensup kimselerin cenazelerini köylerinden uzakta bir yere defnediler. Bunların gömüldüğü yerde çok sayıda mezar taşı vardır. Taşların üzerinde Frank ve Katolik sembelleri bulunmaktadır.

Karaçaylılar beylerine “biy” derler. Karaçaylılarda üç tane bey ailesi vardır. Bunlar “Kırımşavhal”, “Orusbiy” ve “Mudar” aileleridir.⁶ Karaçaylı beyler kısa bir süre için “özden” denilen asilzadelerin adamlarını ve atlarını kullanma hakkına sahiptir.

Kabardey beylerine “Bek” denilmektedir. Bütün Karaçaylı beyler, asilzadeler ve köylüler Kabardey beylerine tabidir. En üst makam olarak yalnız Kabardey beylerini bilirler. Kabardey beyleri, Karaçaylılardan vergi almaktadırlar. Genellikle her bir aile için beş koyun alırlar. Ayrıca varlıklı kimselerden iyi bir at, bir öküz, çok sayıda yamçı ve kürk, bakır eşyalar ve diğer şeyleri alırlar.

Karaçaylılarda halkın hukuken beylere vergi verme mecburiyeti yoktur. Bunun dışında, Karaçaylı beyler at sırtında gezmeye çıktıkları zaman asilzadeler onlara refakat etmek zorundadırlar. Ayrıca, beylere ve beylerin misafirlerine hürmet etmek, onları ağırlamak zorundadırlar.

Karaçaylı beyler, Kabardey beylerinden güç ve destek almak için onlarla dostluk kurmaya büyük önem verirler. Çünkü beklenmedik bazı felaketler ve saldırılar karşısında onların himayesinde olmak büyük bir imtiyazdır. Bazı Karaçaylı aileler, Kabardey beyleriyle olan dostluklarından dolayı daha güçlü ve önemli konumdadırlar. Bu yüzden Abazalar ve Nogaylar, Karaçaylılara saldırıya cesaret edemezler. Aksi takdirde, Kabardey beyleri tarafından şiddetli bir şekilde cezalandırılacaklardır.

⁶ Julius von Klaproth’un yukarıda söylediği Karaçaylıların eski bey aileleri dışında “Duda” ve “Karabaş” gibi başka bey aileleri de olmuştur. Ayrıca, Julius von Klaproth’un söylediği “Orusbiy” ailesi Karaçaylı değil, Bıznıngi vadisinden Baksan vadisine gelip yerleşen bir bey ailesidir.

Karaçaylılar diğer Kafkasyalı kavimlere göre daha yakışıklı ve güzeldirler. Bozkırlarda göçebe hayatı süren Tatarlardan daha çok Gürcülere benzerler. Karaçaylı erkekler ayı gibi güçlüdür. Fakat aynı zamanda olağan üstü derecede ki-bar ve ince ruhlu insanlardır. Düzgün yüzlüdürler ve biçimli vücutları vardır. Gözleri iri ve siyah renklidir. Beyaz tenlidirler. Nogaylarda olduğu gibi bunlarda basık surat ve çekik gözler yoktur. Karaçaylıların içinde Moğol tiplere rastlanmaz. Buradan da onların Moğollarla bir karışımı olmadığı anlaşılmaktadır.

Papaz Archangelo Lamberti'nin 17. yüzyıl ortalarında Mingrelya ziyareti sırasında Karaçaylılar hakkındaki izlenimleri şöyledir: "Karaçaylılar (Caratscholi) Kafkasya'nın kuzeyinde yaşarlar. Onlara 'Kara Çerkes' (Caracirque) de denilmektedir. Bunun anlamı 'Siyah Çerkesler' (Black Circassians) demektir. Fakat bunların son derece açık tenleri vardır. Muhtemelen bu ad onlara yaşadıkları ülkede gökyüzünün daima bulutlu ve karanlık olmasından dolayı verilmiş olmalıdır. Onlar Türkçe konuşurlar. Fakat çok hızlı konuştuklarından dilleri zor anlaşılabilir. Burada, biri sürü değişik milletin arasında, onların Türk dilini bu kadar temiz ve saf şekilde korumuş olmaları oldukça şaşırtıcı bir durumdur."

Karaçaylılar genellikle tek kadınla evlenirler. Fakat az da olsa aralarında iki-üç tane karısı olanlar vardır. Ancak bunlar da gayet iyi geçinmektedirler. Karaçaylı ailelerin son derece mutlu bir hayatı vardır. Diğer dağlı kavimlerde olduğu gibi bunlarda kadına kötü muamele yapılmaz. Bunlar karılarına son derece insanî ve sevecen davranırlar. Karaçaylılarda kadın, kocasının bayağı bir hizmetçisi değil, aynı Avrupalılarda olduğu gibi hayat arkadaşıdır.

Beylerin karıları, kocalarından ayrı, kendilerine özel olarak tahsis edilen evlerde otururlar. Beylerin karıları yabancılara görünmez ve onlarla konuşmazlar. Beyler gündüz vakti karılarıyla karşılaşmamaya, onlarla konuşmamaya özen gösterir. Beyler ancak gece vakti olduğu zaman karılarının yanına giderler. Bu Çerkes adetleri, beylerde ve varlıklı asilzade ailelerinde görülür. Halkın genelinde ise durum farklıdır. Koca ve karısı birlikte yaşarlar. Kadınlar yabancıların olduğu ortamlarda bulunabilirler ve yabancılarla konuşabilirler. Kızlar genellikle evde otururlar. Dışarıya pek az çıkarlar. Altın ve gümüş simli iplikler yaparlar. Onların başlıca işi babalarına ve erkek kardeşlerine elbise dikmektir.

Karaçaylılarda kızlar kocaya gidecekleri zaman ebeveynler, diğer Tatar kabilelerinde olduğu gibi, erkek tarafından başlık parası isterler. Buna kedi dillerinde "kalım" derler. Bunun anlamı "kan bedeli" (price of blood) demektir.⁷ Da-

⁷ Julius von Klaproth burada hatalı bilgi vermektedir. Daha ileride bizzat kendisi tarafından açıklandığı üzere, "kan bedeli" (kan ba_ası) şeklindeki terim; bir kimsenin, birini öldürdüğü zaman, ölenin yakınlarına ödediği belirli bir para veya bunun karşılığı bir maldır. Yani başlık parasıyla bir ilgisi yoktur. Karaçay-Malkar Türkçesinde başlık parası için "qalım", "qalın" ve "süt bağası" terimleri kullanılır.

mat eğer varlıklı biri ise müstakbel geline birçok yeni ve güzel elbiseler gönderir. Müstakbel gelin de düğün gününde bu elbiseleri giyer.

Düğün günü damadın bütün erkek arkadaşları damat evinde toplanır. Burada büyük bir ziyafet verilir. Misafirler büyük bir iştahla yer içerler. Gelin evinde de aynı şeyler yapılır. Gelin kendi kız arkadaşlarını davet eder. Akşama doğru gençler toplanarak gelini damat evine götürmek için kız tarafına giderler. Düğün şenlikleri üç gün boyunca devam eder. Düğün süresince ziyafet verilir, herkes yer, içer, eğlenir ve dans eder. Delikanlılar ile genç kızların daire şeklinde dizilerek toplu halde yaptıkları bir dansları vardır. Düğünde köyün delikanlıları ile genç kızları birbirleriyle tanışır ve sohbet ederler. Böylece gelecekte yeni evliliklerle sonuçlanacak yeni aşklar doğar.

Evlenme çağına gelen Karaçaylı delikanlılar, sevdikleri ve kendilerine eş olarak seçtikleri kızın kim olduğunu, herhangi bir engel çıkarmasınlar diye önceden ebeveynlerine bildirmezler. Çünkü genellikle ebeveynler en az kendileri kadar soylu ve zengin bir ailenin kızı olmazsa, oğullarının seçtiği kızı istemezler.

Söz kesim veya nişan işleri pek fazla uzun sürmez. Merasimler sadedir ve kısa zamanda yapılır. Fakat nikah ve düğün oldukça ileri bir tarihe ertelenir. Genellikle nişan ile nikah arasındaki zaman dört veya altı ay kadardır. Hatta bu süre bir yıl bile olabilir. Bu süre içerisinde delikanlı ile genç kız birbirleriyle görüşmez. Adetlere göre nikah yapılanaya kadar delikanlı ile genç kızın birbiriyle görüşüp konuşması yasaktır. Delikanlı, nişanlısının ebeveynleri yanında oturamaz, hatta onların olduğu yerlerde bulunamaz. Aynı şekilde genç kız da evlenip damat evine girene kadar delikanlının ebeveynleriyle görüşemez, onların olduğu yerlerde bulunamaz.

Zampara bir erkekle ilgili ya da evli veyahut bekar bir kadının namusuyla ilgili bir iddia ortaya atıldığı ve aynı zamanda bu iddia köyün her tarafında duyulduğu zaman, bütün halk köy mescidinin önünde toplanır. İtham edilen kimse de oraya getirilir. Orada hemen bir yaşlılar mahkemesi kurulur. İtham edilen kimse burada mahkeme edilir. Bu kimsenin suçlu olduğu sabit görülürse o kimse temelli olarak köyden kovulur. Bundan sonra o kimse çok kötü bir duruma düşer. Onu çok zor bir hayat beklemektedir. Suçlu olduğu kabul edilen kızın babası veya bu kimse evli bir kadın ise onun kocası suçluyu temelli olarak evden kovar. Fakat böyle durumlarda zaten bütün aile köye rezil olduğundan aile fertlerinin tamamı köyü terk eder. Ancak bu tür olaylar burada çok nadir görülmektedir.

Karaçaylılarda beylerin nikahlı karılarından çocukları olmuyorsa ve bunun sebebi de kadından kaynaklanıyorsa, beylerin kendilerine ait kadın kölelerden çocuk sahibi olma hakları vardır. Beylerin bu şekilde sahip olduğu çocuklarına

“tuma” veya “çanka” denilmektedir. Bu şekilde doğan çocuklar eğer erkek ise bey onları büyütmesi için fakir bir aileye verir. Bu çocuklar babaları ölünceye kadar o fakir ailede kalırlar. Bey öldüğü zaman, bu çocukların babalarının imtiyazlarına sahip olma hakları vardır. Ayrıca babalarının mülkiyetinden miras hakları da vardır.

Ancak, beyin bu köle kadından doğan çocuklarından başka, diğer nikahlı karısından da çocukları varsa ve bu meşru çocuklar babalarının gayri meşru çocuklarını kendilerine kardeş olarak kabul etmiyorlarsa, babalarından kalan mülkiyeti onlarla paylaşmak bir tarafa, bu işin sonu meşru çocukların, gayri meşru çocukları öldürmesine kadar gitmektedir. Fakat genel olarak durum böyle değildir. Beyin meşru çocukları, eğer babalarının gayri meşru çocukları varsa, onları kendilerine kardeş olarak kabul ederler ve babalarının mülkiyetinden onlara da pay verirler. Bundan sonra, adet olduğu üzere, beyin gayri meşru çocuğu kendisini büyütüp yetiştiren fakir aileyi kendi himayesine alır ve ölünceye kadar onlara bakar.

Karaçaylılarda çocukların eğitim işini mollalar yürütmektedir. Mollalar çocuklara okumayı ve yazmayı öğretmektedirler. Çocuklar okuma ve yazma işini iyice öğrendikten sonra talebe anlamına gelen “sohta” unvanını alırlar. Bundan sonra onlar mescitte Kuran okurlar. Aradan epey bir zaman geçtikten ve talebeler kendilerinin iyi bir din adamı olarak yetiştiklerine kanaat getirdikten sonra artık onlar da birer molla olurlar.

Karaçaylılar, komşuları Çerkes ve Abazalar gibi hırsız ve dolandırıcı değildirler. Onlar son derece çalışkandır. Tarımla uğraşırlar ve kıt kanaat geçinirler. Fakat oldukça cömert insanlardır. Halkın tamamı 250 aileden ibarettir. Karaçaylılar, tabi oldukları Kabardeyler gibi savaş ve yağmacılık işleriyle uğraşmazlar.

Karaçaylıların toprakları çok verimlidir. Buğday, arpa, darı ve yulaf çok güzel yetişmektedir. Fakat bu toprakların genişliği sadece 8 versttir. Çevresi ormanlarla kaplıdır. Burada “kertme” denilen yabani armut ağaçları vardır. Bundan başka kızcık ağaçları da vardır. Karaçaylılar kızcık yemişini balla birlikte kaynatarak bir tür içki imal ederler. Bu içkiyi Kabardeylere ve Türklere satarlar.

Ormanlarda ayı, kurt, iki farklı cins yaban keçisi, tavşan, vaşak ve kunduz gibi bir sürü yabani hayvan vardır. Bunların derilerine çok değer verilir. Karaçaylılar yabancı tüccarlara ayı, tavşan, kunduz ve vaşak derilerini satarlar. Kendileri ise yaban keçilerinin derilerinden faydalanırlar. Yaban keçisi derisinden namazlık, kilim, çarık ve çizme gibi şeyler yaparlar. Karaçaylılar evlerinde at, eşek, kaptır ve koyun beslerler. Fakat besledikleri bu hayvanlar kaliteli ve gösterişli değildir. Bununla birlikte dağlık arazi için bu hayvanlar çok güçlü ve diridirler.

Karaçaylılar çok kaliteli yağ ve peynir imal ederler. Gece gündüz sürekli kefir içerler. Haşlama et, şişte kızartılmış et ve kavurma yerler. Değişik türde ekmekler pişirirler. Ekmeklerini her zaman külden pişirirler. Karaçaylıların “sıra” dediği biraları, Osetlerinki gibi bütün Kafkasya’da en kaliteli içki olarak bilinmektedir. Onlar bu içkiyi arpa ve buğdaydan imal ederler. Tütününü kendileri yetiştirirler. Yetiştirdikleri tütünün birkaç değişik cinsi vardır. Bu tütünleri Nogaylara, Svanlara ve Yahudilere satarlar. Bundan başka Kabardeylere ve Rusya’ya ihraç ederler.

Karaçaylılar yaşlanmış ve artık işe yaramayan atların kuyruklarını ve yelelerini keserek ormana veya meraya götürerek serbest bırakırlar. Bu onların çok hoşuna gider.

Karaçaylılar kış mevsimi için besledikleri hayvanların etlerini küçük parçalar halinde kuruturlar ve bundan bir çeşit sucuk yaparlar. Bu sucukların ayrı bir değeri vardır. Karaçaylılar bu sucuğu çok severler ve bunu ancak çok değer verdikleri misafirlerine ikram ederler. Besledikleri hayvanların işkembesini, bütün sakatatlarını, başını ve ayaklarını da yerler. Fakat, Karaçaylılarda “kırmız” veya buna benzer süttten imal edilen sarhoşluk verici bir içki yoktur.

Karaçaylı erkekler, Çerkesler gibi, yünlü kumaştan yapılmış bir kaftan giyerler. Buna “çepken” derler. Karaçaylılar Kafkasya’ya özgü iyi cins kumaş imal ederler. Karaçaylı kadınlar evden dışarı çıktıkları zaman veya bir cemiyet içerisinde yünlü kumaştan yapılmış elbiseler ve kürklü mantolar giyerler. Yaz mevsiminde ise sadece beyaz keten kumaştan yapılmış hafif elbiseler giyerler. Genç kızlar gümüş işlemeli başlıklar giyerler. Çerkeslerde olduğu gibi, uzun saçlarını beyaz tokalarla bağlayıp omuzlarından göğüslerine doğru sarkıtırlar. Evli ve yaşı ilerlemiş kadınlar ise başlarına beyaz kumaş örtüler sararlar.

Karaçaylılar evlerini çok temiz tutarlar. Evlerinin yapımında köknar ağaçlarından faydalanırlar. Evlerinin içerisinde fırın yoktur. Küçük pencereler vardır. En önemli mutfak eşyaları bakır kazanlardır. Bu kazanlar Sohum-Kala yoluyla Anadolu’dan gelmektedir. Karyolaları tahtadan yapılmıştır. Karyolanın boyu fazla yüksek değildir. Döşemeye yakındır. Karyolanın üzerini keçe ve yastıklarla doldururlar. Karaçaylıların başlıca silahları tüfek, tabanca, süvari kılıcı ve kamadır. Fakat eskiden “kalkan” ve iki değişik türde mızrak gibi silahları da kullanıyorlarmış. Bu mızrakların adına “süngü” ve “mucura” denilmektedir. Yaşadıkları yerler engebeli olduğundan yük taşıma araçları yoktur. Yüklerini genellikle atlarla taşırlar.

Karaçaylılarda kan davası vardır. Biri öldürüldüğünde, onun akrabaları katili yakalayıp cezalandırmak için ellerinden geleni yaparlar. Karaçaylıların anla-

yışına göre eğer ölen kimsenin intikamı alınmazsa onun ruhu huzur bulamaz ve ardında kalan akrabalarının yüreklerindeki ateş sönmez. Ancak yörenin beyi tarafları barıştırmak ve kan davasını engellemek için büyük çaba gösterir. Taraflar arasındaki düşmanlığı sona erdirmek için elinden geleni yapar. Bunun için inek ve koyun gibi hayvanları kurban eder, onlar için büyük bir ziyafet verir. Bu iş genellikle olumlu bir şekilde sonuçlanır. Katil, ölenin çocuğu yoksa veya ölen yoksul bir kimse ise ölenin en yakınına kan bedeli olarak değerli bir hediye verir. Bu hediyenin değeri 600 gümüş rubleden fazla olmalıdır. Karaçaylılar buna "kan bagası" derler. Katil eğer kasıtlı ve planlı bir şekilde öldürmemişse taraflar arasında barışın sağlanması genellikle kolay olur. Aksi sonuçlar çok az görülür.

Karaçaylı kız, XIX. yüzyıl

Malkarlı kız, XIX. yüzyıl

Karaçaylı beyler, Kabardeylerin ancak özden (asilzade, ikinci derecedeki soylu) kızlarıyla evlenebilirler. Kabardey özdenleri ise Karaçaylı beylerin kızlarıyla evlenmeye çok heveslidirler. Karaçaylılarda bey aileleri arasındaki başlık parası 1000 gümüş rubleden fazladır. Bu bedeli silah, hayvan ve kapkacak gibi şeylerle verirler.

Karaçaylıların çocuk yetiştirmedeki kabiliyetleri gerçekten övgüye değerdir. Bu işin oldukça keskin kuralları vardır. Bir erkek çocuk veya delikanlı ebeveynlerinin buyurduğu şeyleri yerine getirmese, halkın mescide toplandığı bir

zaman, o delikanlı mescit kapısının önüne dikilir. Herkes bir an önce bu kötü ahlâkımdan vazgeçmesi için delikanlıyı azarlar. Delikanlı bu kötü ahlâkımdan vazgeçmezse ebeveynleri onu evden kovar. Ebeveynleri artık oğullarının sorumluluğunu kabul etmezler. Delikanlı evden kovulurken ailesi ona sadece en gerekli şeyleri verir. Bundan sonra delikanlı bir daha baba evine dönmeye cesaret edemez. Bunun dışında eğer delikanlının bir de yüz kızartıcı suçu varsa, o delikanlı köyden temelli kovulur. Delikanlı artık bir daha köyüne dönemez.

Karaçaylılar casusları ve hainlik yapan kimseleri hiç sevmezler. Hainlik yapan her kim olursa olsun; ister kendi aralarından olsun, isterse dışarıdan casusluk yapmak için gelen yabancı bir kimse olsun, bütün halk onu yakalamak için silahlanır ve harekete geçer. Yakaladıkları zaman da derhal ölümle cezalandırırlar. Karaçaylılar bu haini yakalayıp öldürmeden rahat edemezler.

Önemli bir mesele olduğu zaman Karaçaylı aksakallar mescitte toplanarak konuyu burada görüşürler. Ceza veya tazminat gibi alınan kararlar hakkında herkese yemin ettirilir. Yemini bozan veya alınan karara uymayan kişi veya kişiler köy meclisine ceza olarak beş ilâ on koyun öder. Eğer bir kişi yeminini herhangi bir sebepten dolayı bozmak istiyorsa meclise gelip bunu bildirir ve cezasını önceden öder. Karaçaylıların yemin merasimi kısaca şöyle olur; mescidin içerisinde, elinde Kuran'ı tutmuş vaziyette molla ayakta durur, yemin edecek kimse bir elini Kuran'ın üzerine koyar ve Allah'ın adıyla yeminini eder. Yemin merasimi böylece sona erer.

Biri öldüğü zaman kadınlar korkunç şekilde feryat ederler. Ellerini göğüslerine vururlar ve saçlarını yolarlar. Erkekler ise cenaze kaldırırken yolda kamçılarla başlarına vururlar ve küçük bıçaklarla kulak memelerini kesip kanatırlar. Cenazeyi gömüp mezarlıktan döndükten sonra acılarını dindirmek ve üzüntülerini hafifletmek için içki içerler.

Karaçaylılar fala inanırlar. Diğer dağlı kavimler gibi batıl inançları kuvvetlidir. Karaçaylıların değişik batıl inançları vardır. Mesela birisi atla seyahate çıkacak olursa veya ava gidecek olursa onun heybesine çakıl taşı, fasulye, arpa, buğday vs. gibi kırk bir tane küçük şeyler koyarlar. Küçük çakıl taşlarıyla, fasulye veya arpa taneleriyle fal bakarlar. Bu taneleri belli bir düzene göre gruplar halinde dizerler ve buna göre yolculuğun nasıl geçeceği hakkında bazı tahminler yürütürler. Fakat şimdi böyle şeylere pek inanmıyorlar. Doğrusunu söylemek gerekirse buralarda yaşayan diğer dağlı kavimler gibi bunlar da çok cahildirler.

Karaçaylılar tuhaf hikayeler anlatmayı ve dinlemeyi çok severler. Şimdi burada onların bu tuhaf hikayelerinden bir örnek vereceğim. Karaçaylılar yaşadıkları yere yakın bir ormanın içinde uzun saçlı dişi bir cinin yaşadığına inanırlar.

Buna kendi dillerinde “almastı” diyorlar. Köylülerden biri bundan yirmi beş yıl önce bu cini yakalayıp evine getirmiş. Cinin saçlarından bir tel koparıp bunu derin bir yere gömmüş. Böylece bu cin o adamın kölesi olmuş. Bir gün adam cine “boza”⁸ hazırlamasını buyurmuş. Cin ateşe kazan koyup boza hazırlamaya başlamış. Bozanın hazır olmasına yakın bir vakit evin sakinleri evden bahçeye çıkmışlar. Fakat iki çocuk evin içerisinde kalmış. Çocukların karnı acıkmış ve cinden yiyecek bir şeyler istemişler. Cin de çocuklara, siz benim saçımın telininin nerede olduğunu söylerseniz ben de size yiyecek veririm demiş. Çocuklar, saç telinin nerede olduğunu cine söylemişler. Cin hemen saç telini bulup almış. Böylece o adamın kölesi olmaktan kurtulmuş. Daha sonra da adamın iki çocuğunu içerisinde boza kaynayan kazana atıp ormana kaçmış. Karaçaylılar bu cinin hâlâ ormanda yaşadığına inanmaktadırlar.

Karaçaylılar, Kuran'da belirtilen emir ve yasaklara büyük önem verirler. Günlük ibadet ve dualarını ihmal etmezler. Oruç tutmamayı büyük günah sayarlar. Günde beş vakit namaz kılmayan kimselere hoş bakmazlar. Kafkasyalı diğer kavimler gibi Karaçaylılar da sünnidirler. Ali'nin yolunu tutanları sevmezler. Karaçaylılar eskiden domuz ve yaban domuzu eti yiyorlarmış. Fakat şimdi domuzdan çok tiksiniyorlar. Haram saydıkları için domuz eti yemezler.

Karaçaylılar tez canlı insanlardır. Son derece ateşli bir mizaca sahiptirler. En küçük ve önemsiz bir şeye dahi hemen öfkelenirler. Fakat kısa bir süre sonra da yanlış yaptıklarını anlayarak bundan pişmanlık duyarlar. Karaçaylılar hiç şüphesiz Kafkasya'nın en medenî halkıdır. Kafkasyalı diğer kavimlere göre daha nazik ve hatırşınastırlar. Beylerine çok değer verirler. Karaçaylılar, Kabardey beylerine bağlı olduklarından onların buyruklarını yerine getirmek ve koydukları kurallara uymak zorundadırlar. Karaçaylılar fakirlere karşı çok cömerttirler. Varlıklı kişiler, fakirleri hor görmez, bilakis onlara hediyeler verir, çeşitli sıkıntılarına yardımcı olurlar. Mesela zengin kimseler fakirlere öküzlerini on günlüğüne karşılıksız ödünç verirler. Fakirlere iş verip onlara emeklerinin hakkını verirler. Böylelikle fakirlerin geçim sıkıntılarını düzeltmeye çalışırlar.

Karaçaylılar sabır gerektiren zor işleri sevmezler. Tüfek, kılıç ve kama gibi silahları Çerkeslerden, Sohum-Kala'dan ve Abazalardan satın alırlar. Karaçaylıların topraklarında tuz ve demir yoktur. Kurşun ve diğer maden ihtiyaçlarını Nogaylardan ve Çerkeslerden satın alırlar. Kış mevsimi için et stoklarının hazırlandığı zaman, etleri tuzlamak için Hurzuk köyüne yakın bir ırmaktan tuz çıkarırlar. Yemeklerinde de bu ırmaktan çıkardıkları tuzu kullanırlar.

Karaçaylılarda “boza” ve “sıra” adı verilen biradan başka alkollü içecek çe-

⁸ Arpa, darı veya mısırdan yapılan bira cinsinden hafif alkollü bir içki.

şidi yoktur. Bunlarında dışında buğday ve arpadan çok sert bir içki daha imal ederler. Fakat bunu çok az içerler. Çünkü sarhoş edici içkiler Kuran'da yasaklanmıştır. Karaçaylılar içkiyi genellikle kış mevsimi için hazırlarlar. Karaçaylılar arıcılık yapmaz. Bunun için balları yoktur. Bal arıları için Karaçaylıların ülkesi kış mevsiminde çok soğuktur. Karaçaylılar bal ihtiyaçlarını Kabardeylerden karşılamaktadırlar. Karaçaylılar bal ile kızılçık yemişini kaynatarak bir tür içki imal ederler. Balı sadece bu iş için kullanırlar.

Karaçaylılar barut ve kükürdü kendi topraklarındaki dağlardan çıkararak imal ederler. Çerkesler gibi yayla ağaçlarında koyun gübresini elemekle uğraşmazlar. Karaçaylıların barutu ince ve kalitelidir.

Karaçaylılar imal ettikleri şal, keçe ve "küyüz" dedikleri halı, kürk, başlık vs. gibi şeylerin bir kısmını İmeretyalılara ve Sohum-Kala'daki Türklere satarlar. Sohum-Kala'da Türklerin bir kalesi vardır. Bu kalenin içinde çok sayıda dükkan vardır. Batı Kafkasya'da yaşayan kavimler mallarını burada iyi satarlar. Karaçaylılar buradan pamuklu kumaş, ipekli kumaş, iğne, oymak, pipo, Türk tütününü, vizon derisi satın alırlar. Kabardey üzerinden Rusya ile ticaretleri azdır. Genel olarak kendilerinde bulunmayan tuz gibi zorunlu ihtiyaçlarını ithal ederler. Türkler sürekli olarak İstanbul'dan deniz yoluyla Kafkasya'ya hayvan getirdikleri için Karaçaylıların burada sattıkları hayvanlar ve hayvan mamulleri ucuz gitmektedir.

Karaçaylılar ile Svanların ticaret ilişkileri oldukça ileri seviyededir. Karaçaylılar genellikle Svanlara kükürt ve kurşun satarlar. Karaçaylılar ve Basiyanlar (Malkarlılar), Svanlara "Ebze" derler.

Karaçay topraklarının güneybatısında 6 Alman mili uzaklıkta Cumantav (Dshumantaw) adında bir dağ vardır. Bu dağın eteklerinde Svan köyleri vardır. Bu dağ ile Elbruz dağı arasında ve batı tarafta dar bir vadi içerisinde Teberdi adında küçük bir ırmak akar. Bu ırmak yukarı, karlı dağlara doğru yol alır gider. Bu ırmağın gittiği yolla Kafkasya'nın aşağısına, "Zcheniss-tzqali" ırmağı kıyısına varılır. Buradan da İmeretya ve Mingrelya'ya çıkarılır. Bu vadi bir çok yerde çok daralmaktadır. Çevresi kayalıklarla çevrilmiştir. Güneyde İmeretya'ya giderken vadinin genişliği 800 kulaç kadar olmaktadır. Buradan doğu tarafına giderken "Kemme" adında bir köye gelinir. Bu köy İmeretya'nın en ucra yeri sayılmaktadır. Bu köyde taşlardan inşa edilmiş 40 tane ev vardır. Eskiden bu köyün girişinde büyük bir sur varmış. Köylülerin anlattığına göre bazı yerlerde bu surun kalıntıları duruyormuş. Köylüler bu surların kalın demir sütunlarla inşa edildiğini söylediler. Bu yol korunaklı olduğundan herhalde bu yerin adı Demir-Kapı olmalıdır.

Dağlara doğru giderken dar vadilerde yaşayan Svanların ülkesinde de bu surların kalıntılarına rast gelinmektedir. Papaz Lamberti'nin söylediğine göre bundan 150 yıl önce Mingrelya'nın kuzeyine Kafkasyalı kavimlerin saldırılarından korunmak için 60 fersah uzunluğunda taştan surlar inşa edilmiştir.

Reineggs'in tahminlerine göre, daha önce bahsetmiş olduğum Cumantav ile Elbruz dağı arasındaki vadi, Plinus'un "Kuman Kapısı" (Porta Cumana) dediği yerdir. Fakat bu mesele tam olarak açıklığa kavuşturulmamıştır. Onun söylediğine göre Hazar Kapıları (Kaspian Gates) olduğu yerde taşlardan inşa edilmiş bir kale vardır ve bu kalenin adı da "Kumania"dır. Fakat burada önemle bir şeyi vurgulamak gerekir ki, Reineggs'in "Kuman Kapısı" şeklindeki tahmini onun en büyük yanlışlarından biridir. Çünkü antik çağ yazarları bu konuda tek bir kelime dahi yazmamışlardır.

Karaçaylıların bazı bey aileleri ve bu ailelerin mensupları şöyledir:⁹

1. Kırımşavhal ailesi: Biynöger oğlu Gilaksan, Gilaksan oğlu Aslanbek, Gilaksan oğlu Kara, Açaħmat oğlu İslam, Küçük oğlu Misost, Küçük oğlu Kaziy, Küçük oğlu İslam, Mudar oğlu Biynöger, Mudar oğlu Misost, Mudar oğlu Açaħmat.
2. Hasan ailesi: Mussa, Osman, İsmail, Biynöger, Dudaruk, Misost.
3. Kumuk ailesi: Umar, Canay, Osman.
4. Şaman ailesi: Mahamet, Tavsoltan, Çopal, Hasana, Kudenet.
5. Dotta ailesi-I: Umar, Osman, Kırımşavhal
6. Koçhar ailesi: Murtaza, Osman, Umar, Kerim.
7. Çotça ailesi-I: Mahmut, Hasana, Osman, Mustafa.
8. Kaysın ailesi: Kaysın, Bekir, Mirza, Osman.
9. Mirzabek ailesi: Mirzabek, Hasana, Canay, Goşanay.
10. Çotça ailesi-II: Goşanay, Hasana.
11. Korkmaz ailesi: Korkmaz, Hasana, Hacibek, Hakim.
12. Dotta ailesi-II: Mirzabek, Canay, Kaysın, Canbolat, Mirza.
13. Botaş ailesi: Osman, Mustafa, Hasana, İsmail.

⁹ Julius von Klaproth'un bey aileleri diye verdiği aile adlarından sadece birinci sıradaki Kırımşavhal ailesi bey ailesidir. Bunun dışında diğer ailelerin hepsi özden (asitfade, ikinci derecedeki soylu) ailelerdir. Ancak, ikinci derecedeki soylu ailelerin içinden bey aileleri kadar zengin ve hatta beylerden daha zengin aileler çıkmıştır.

Karaçaylıların ileri gelenleri. Kart-Curt, 1867. Oturanlar-soldan sağa: Hacı Abdurrahman Botaş, Yusuf Botaş, Hacı Abdurzak Kırımşavhal, Hacı Devlet-Geriy Kırımşavhal. Ayaktakiler-soldan sağa: Hoca Ali İsa Özden, Aslanbek Kırımşavhal, Tavsoltan Kırımşavhal.

Orusbiy kabilesi de Karaçaylılardan sayılır. Orusbiy kabilesi, Calpak dağlarının eteklerinde ve Baksan vadisinde yaşamaktadır. Orusbiy kabilesinin nüfusu yaklaşık 150 ailedir. Kabardey beyi Misost'a bağlıdırlar. Orusbiy kabilesinin topraklarında Orusbiy ailesinden başka Karaçaylıların köklü ailelerine mensup aileler, Derbent'ten gelmiş bir aile ve Enderey (Endery) tarafından gelen iki-üç aile yaşamaktadır.

Karaçaylıların doğu tarafında, koyu renkli dağların eteklerinde, Baksan vadisinde Tatar kabileleri yaşamaktadır. Baksan ırmağının yukarısında "Kulkucin" (Kulkudshin) deresi vardır. Burada tuzlu bir göl vardır. Kış mevsiminde buradan tuz elde edilir. Burada yaşayan Tatar kabilesine Çerkesler "Çerige" derler. Bunlar Çegemliler veya Çerigelilerdir. Çerkesler bunlara "Çegem-Kuşha" derler. Bunlar 400 aileden müteşekkildir. Çegem ve Şavdan ırmaklarından Baksan vadisine kadar uzanan yüksek ve karlı dağlarda yaşarlar. Bunlarda toplum yapısı "biy", "özden" ve "çagar" şeklide üç sınıfa ayrılmıştır. Çagar adı verilenler, beylere bağlı yaşarlar ve onların işlerini yaparlar. Fakat hepsi de komşu Kabardey

beylerine tabidirler. Eskiden beri belli aralıklarla Kabardey beylerine vergi vermektedirler. Kabardey beyleri bu vergiyi almak için fırsat buldukça onlara baskı uygulamaktadırlar.

Çegemliler toprağı işleyip buğday, arpa ve darı yetiştirirler. Mükemmel kalitede bira imal ederler. Çok sayıda hayvan ve at sürüleri vardır. Atları küçük fakat çok ağır eşyaları dahi taşıyabilecek kadar dayanıklıdır ve dağlarda seyahat etmek için kullanışlıdır. Çegemliler bu atları Mingrelya ve İmeretyalılara satarlar. Ayrıca bunların tuhaf bir cinsteki katırları da vardır. Bunlara “kara katır” denilmektedir. Attan biraz küçük olan bu katırlara Gürcistan’da bile çok değer verilmektedir. Çegemliler çok kaliteli bal imal etmektedirler. İyi cins büyük baş hayvanları vardır. Fakat Çerkeslere vergi olarak bunları verdiklerinden büyük baş hayvanlarının sayısı azalmıştır. Çerkeslerin uzun zamandır var olan baskısı ve yakın zamanda da Rusların gelip buralara hakim olmasıyla Çegemlilerin durumu büsbütün kötüleşmiştir. Bütün bunlara karşı direnme gücüne henüz sahip değildirler. Çegemlilerin yakın komşuları Balkarlardır. Gürcüler onlara “Basiyan” derler. Güldenstädt ve Pallas ise onları “Ciketi” (Dshikethi) şeklinde yanlış adlandırmışlardır. Bu dağlarda çok sayıda eski harabeler ve taş kiliseler vardır. Bu da onların buralarda çok eskiden beri yaşadıklarını göstermektedir. Onların belli başlı köyleri şunlardır:

1. Ullu-El (Ulu-Elt): Çegem bölgesinin hemen ilerisindeki yüksek tepelerdedir. Hemen yakınında çok eski bir kilise vardır. Altı yard uzunluğundadır, büyük bir kayanın üzerinde inşa edilmiştir. Demir parmaklıklarla çevrilmiştir. Birtakım kitap kalıntıları hala kilisede muhafaza edilmektedir. Bunlardan birisi eski Yunan diliyle yazılmış “Yeni Vasiyetname”dir (New Testament). Diğerleri de yine eski Yunan diliyle yazılmış kilise kitaplarıdır. Burada hamile kadınlar rahat bir doğum yapmak için dua etmektedirler. Ayrıca adaklar adayıp bazı hayvanları kurban etmektedirler.

2. Çegem: Aynı adı taşıyan ırmağın sağ tarafındadır. Yukarıda bahsedilen yerin tam karşısındadır.

3. Tabenincik (Tabenindshik).

4. Berdebi (Berdebi): Aynı şekilde Çegem’in sağ tarafında ve aşağı kısmındadır.

5. Orsundak.

6. Mimula (Mimula): Çegem’in sağ tarafındadır. Sol tarafta fazla uzakta olmayan Şavdan’ı da içine almaktadır.

7. Acaga (Adshaga): Çegem’in sol tarafındadır. Berdebi’nin güneybatısında küçük bir yerdir.

8. Çerlige (Tscherliche): Şavdan ırmağının her iki kıyısındadır. Bu ırmağın kaynağı karlı dağlardan fazla uzakta değildir.

9. Bulungu: Şavdan ırmağının sağ tarafındadır. Yaklaşık on verst aşağısındadır.

10. Usducurd (Usduschird).

11. Kam (Kam): Şavdan ırmağının her iki kıyısındadır. Doğrudan Çegem'in sol tarafına girer.

Şavdan ırmağının aktığı vadide demir cevheri vardır. Buranın sakinleri bu cevheri işleyip demir elde ederler. Ayrıca, "Korgaşintav" (Ckargadshei-taw) denilen dağda kurşun cevheri vardır. Bu dağın adı "Kurşun Dağı" (Lead-mountain) anlamına gelmektedir. Onlar buradan kurşun çıkarırlar. Ayrıca onlar barut imal ederek satmaktadırlar.

Çerkesler, Balkarlara "Balkar-Kuşha" derler. Gürcüler ise "Basiyan" derler. Kendileri ise "Malkar Avul" derler. Bu "Malkar Köyü" demektir. Onların nüfusu 1200 aileden fazladır. Çerek, Psigon-suv, Aruvan veya Argudan adlı ırmakların kenarlarında bir kısmı dağlık ve küçük köylerde, bir kısmı da toplu ve büyük köylerde yaşarlar. Yukarı Mişçik'teki (Upper Mischdshigk) Bızıngılılar da Malkarlılardan sayılır. Burası Çegem'in sol tarafındaki arazidedir. Malkarlılar en çok Raça (Radsha) ve İmeretya'da Rion üzerindeki Oni'de ticaret yaparlar. Burası, Ullu-Malkar'a 55 verst uzaklıktadır. Malkarlılar, Raça ve Oni'deki pazarlarda keçeden yapılmış yamçılar, kepenekler, açık sarı ve kahverengi elbiselik kumaşlar, başlıklar ve kürkler satarlar. Bunların karşılığında ise pamuklu ve ipekli kumaşlar, altın ve gümüş simli iplikler, tütün, pipo ve diğer şeyleri alırlar. Oni'den özellikle kaya tuzu satın alırlar. Oni'nin bu kaya tuzu çok meşhurdur. Gürcistan'a ve bütün Kafkasya'ya ihraç edilir. Malkarlılar yemeklik tuz ihtiyaçlarını Rusya sınırı civarından, Yahudilerden ve Kabardeylerden karşılarlar. Bunun dışında en çok bakır kazanlar ve benzeri eşyaları satın alırlar. Bu bakır kazanlar Batum ve Poti yoluyla Erzurum'dan gelmektedir. Malkarlılar ve Çegemlilerin söylediğine göre Rus bakırının ve aynı zamanda bu bakırdan yapılan tabak çanakların değeri çok düşükmüş. Digor tarafındaki Malkarlıların yaşadığı yerde, Kasriya-Don (Chassria-Don) ırmağı ve "İsdi-çong" (Isdi-chong) dağı (Kurşun dağı demektir) yakınında çok maden cevheri vardır. Buraya gelip maden cevheri çıkarırlar. Daha sonra bu cevheri evlerinde eritip işliyorlar. Onlar bu maden cevherini rahatlıkla "Masquawa" adlı Digor köyüne kadar gidip almaktadırlar. Gürcülerin anlattığına göre bunların Basiyat adlı bey ailesi derece olarak ancak Kabardey özenleriyle eşittir.

Onların belli başlı köyleri şunlardır:

1. Ullu-Malkar: “Büyük Malkar” anlamına gelir. Küçük Psigon-suv ırmağı üzerindedir. Burası en büyük köydür. Basiyat ailesi de burada oturur. Bu köyde yaklaşık 180 hane vardır.

2. Kospartı: Aynı ırmağın üzerindedir.

3. Kurdayra (Churdaira).

4. Şavurdut: Çerek'in sol tarafındadır.

5. Cılı (Julu): Aynı ırmağın aşağı kıyısındadır.

6. İşkanti.

7. Açalga (Adshalga).

8. Muhol: Psigon ırmağının Çerek ırmağına girdiği yerdedir.

9. Bızıngı: Aynı adı taşıyan vadide kurulmuş bir köydür. Çerek ile Mişçik (Missdschigk) ırmakları arasındadır. Aşağı Bızıngı, Kara-suv deresi, Çerek'in sol tarafına dökülmektedir.

10. Holam: Çerek ırmağının batı kıyısındadır. Çerek ırmağı büyük ve temiz bir ırmaktır. Yüksek dağlardan doğmaktadır. İrmağın suları batı kıyılarında azalmaktadır. Bu ırmağın suyu son derece berrak ve temizdir. Fakat tuzlu ve acıdır. Çerkesler bu ırmağın bu kısmına “Çerek-Jana” derler. Bu kelime “Çerek'in Anası” anlamına gelmektedir. Biraz ötede, yalçın kayalıkların bulunduğu tepelerin yanında, Çerek ırmağı üzerine bir köprü inşa edilmiştir. Bu köprü vasıtasıyla Malkar topraklarından Kabardey ülkesine gidilir. Holam köyünde Svan aileleri de yaşamaktadır. Bunlar İmeretya tarzı elbiseler giyerler. Kendilerine “Svani” (Ssoni) demektedirler.

“Kaşhataw” civarında da Malkarlılar vardır. Fakat burada dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar. Burada yaşayanlar da Kabardeylerin hükmü altındadırlar. Malkarlılar ile Kabardeyler değiş tokuş yoluyla ticaret yapmaktadırlar. Kendi ürettikleri şeyleri, tuz, tahıl, erkek ve kadın köleleri alıp satmaktadırlar.